



## İstihbarat Kurumlarının Askeri Darbelere Etkisi: Ajax Operasyonu Örneği

Ömer Tomak\*

ORCID: 0000-0003-0753-8914

### Öz

Ülkeler çıkarlarını kontrol etme konusunda titiz davranırlar. Petrol, 20. yüzyılda üzerinde en çok durulan konular arasında gelmektedir. İstihbarat kurumlarının kullanılarak ülke çıkarlarının geri kazanılması ise özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nin vazgeçilmez bir yöntemidir. İran'da gerçekleşen Ajax Operasyonu bu konunun en önemli örneklerinden birisidir. Bu çalışmada, İstihbarat kurumlarının dış ülkelerdeki müdahaleleri sonucunda askeri darbelere nasıl etki ettikleri, Ajax Operasyonu özelinde ele alınacaktır. Olayın daha net anlaşılabilmesi adına, ilk olarak Ajax Operasyonuna giden süreçte Musaddık Dönemi ele alınacak ve darbeye giden süreçler anlatılacaktır. Sonraki bölümde Ajax Operasyonu'nun nasıl gerçekleştiğinden ve istihbarat kurumlarının etkilerinden bahsedilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** İran, Muhammed Musaddık, Ajax Operasyonu, İstihbarat Kurumları

**Gönderme Tarihi:** 23/10/2020

**Kabul Tarihi:**26/12/2020

\* Yüksek Lisans Öğrencisi, Mersin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Mersin , Türkiye , tomakomer@gmail.com

**Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:**

TOMAK, Ö., "İstihbarat Kurumlarının Askeri Darbelere Etkisi: Ajax Operasyonu Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 4., 2020, s. 2224-2238.

## The Effect of Intelligence Agencies on Military Coups: The Case of Ajax Operation

Ömer Tomak\*  
ORCID: 0000-0003-0753-8914

### Abstract

Countries are scrupulous about controlling their interests. Oil is one of the most meticulously focused topics of the twentieth century. The recovery of the country's interests through the use of intelligence institutions is an indispensable method, especially in the Cold War Period. Ajax Operation in Iran is one of the most important examples of this issue. In this study, the issue of how intelligence agencies affect military coups as a result of their intervention in foreign countries will be discussed in the context of Operation Ajax. In order to understand the incident more clearly, firstly the period leading to the Ajax Operation will be discussed and the processes leading to the coup will be explained. In the next section, how the Ajax Operation took place and the effects of intelligence agencies will be mentioned.

**Keywords:** Iran, Mohammad Mosaddegh, Operation Ajax, Intelligence Agencies

**Received Date:** 23/10/2020

**Accepted Date:** 26/12/2020

---

\* Master, Mersin University Department of International Relations, Mersin, Turkey, tomakomer@gmail.com

**You can refer to this article as follows:**

TOMAK, Ö., "The Effect of Intelligence Agencies on Military Coups: The Case of Ajax Operation", *Academic Journal of History and Idea*, C. 7, S. 4., 2020, p. 2224-2238.

## **Влияние спецслужб на военные перевороты, образец операции Аякс**

### **Резюме**

Страны тщательно контролируют свою прибыль. Нефть - одна из самых обсуждаемых проблем в XX веке. Восстановление интересов страны с помощью разведывательных институтов - незаменимый метод, особенно в период холодной войны. Операция «Аякс» в Иране - один из самых ярких примеров этой проблемы. В этом исследовании влияние спецслужб на военные перевороты в результате их интервенций в зарубежных странах будет обсуждаться в контексте операции Аякс. Для более ясного понимания инцидента, прежде всего, будет обсужден период, предшествующий операции Аякс, и объяснены процессы, приведшие к перевороту. В следующем разделе мы расскажем, как происходит операция Аякс, и о влиянии спецслужб.

**Ключевые слова:** Иран, Мухаммад Мусаддык, операция Аякса, спецслужбы

**Получено: 23/10/2020**

**Принято: 26/12/2020**

## Giriş

Ülkeler çıkarlarını kontrol etme konusunda titiz davranırlar. Özellikle 20. yüzyıl içerisinde başat güçler çıkarlarına göre politikalarını şekillendirirken, belirleyici unsur olarak petrol en ön sıralarda yer alır. Ayrıca bu güçler çıkarlarına ters düşen rakiplerine karşı her türlü mücadeleyi vermektен çekinmediklerini tarihsel süreç içerisinde gösterirler. İstihbarat kuruluşlarıyla çıkarlarını geri kazanma ise özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nin önemli bir yöntemidir. İran'da gerçekleştirilen Ajax Operasyonu bu konunun en önemli örneklerinden birisidir. İran'da Milli Cepheyi temsil eden Muhammed Musaddık, demokratik seçimler ile göreve gelmesiyle birlikte, ülkedeki petrolü millileştirmek istemiştir.<sup>1</sup> Bu politika doğrultusunda ülkedeki İngiliz-İran Petrol Şirketi (AIOC) ile yaşadığı anlaşmazlıklar İngiltere'yle arasının açılmasına yol açmıştır.<sup>2</sup> Ajax Operasyonu olarak tarihe geçen olaya sebep olarak, Musaddık'ın İran petrolerini millileştirmesi gösterilmektedir. İngiliz emperyalizmi ve İran milliyetçiliği arasındaki bu mücadeleye, ABD ilk olarak arabulucu rolünde ve sorunu diplomatik yollar ile çözüme eğiliminde katılmıştır.<sup>3</sup> Sonrasında ABD'deki iktidar değişikliği ile İngiltere'nin de yoğun bir talep içerisine girmesi, CIA'in bu operasyona doğrudan katılması ile sonuçlanmıştır.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Ofer Israeli, "The Circuitous Nature of Operation Ajax", *Middle Eastern Studies*, C.49, S. 2, London 2013, s.246.

<sup>2</sup> Musaddık'ın 1940'lı yıllarda başlayan ve 1951'de iktidara gelmesinde en büyük rolü oynayan petrolün millileştirilmesi konusu, İngiltere ile İran'ın arasının açılmasına ve Ajax Operasyonuna zemin hazırlanmasına neden olmuştur. Bunun nedeni İran'daki petrol ticaretinin İngiliz-İran Petrol Şirketi (AIOC)'nin yıllık kârının dörtte üçünü oluşturmasıdır. İran petrolerinin millileştirilmesi İngiltere için özellikle ticari olarak kabul edilemez bir durumdur. Bu konuda genel bir değerlendirme için bkz. Torey L. McMurdo, "The United States, Britain, and the Hidden Justification of Operation TPAJAX", *Studies in Intelligence*, C.56, S.2, Washington, D.C. 2012, s. 15.

<sup>3</sup> Randall Fowler, *More Than a Doctrine: The Eisenhower Era in the Middle East*, U of Nebraska Press, Nebraska 2018, s. 53.

<sup>4</sup> Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken birkaç husus bulunmaktadır. Bu operasyon CIA-MI6 birlikteliği ile gerçekleştirilmiştir. Ancak CIA'in bu operasyona katılmasında tek büyük etken İngiltere'nin yoğun talebi değildir. İngiltere, Truman başkanlığında arabuluculuk rolünden öteye gitmeyen bir destek alabilmiştir. Ancak sonrasında Eisenhower yönetimi sırasında İngiltere, İran'daki komünizm tehdidini bahane ederek adım adım CIA'i İran saflarına çekmek istemiştir. Eisenhower yönetimi ise diplomatik yöntemler yerine, Soğuk Savaş'ın gerekliliklerini yerine getiren bir politika izlemiştir. İngiltere'nin yoğun ABD desteği istemesinin nedenlerinden biri de bölgede birçok ülke ile mücadele içerisinde olması ve "istenmeyen kişi" (persona non grata) ilan edilmesidir. ABD'nin düşüncesi ise İngiltere'nin çekilmesi ile İran'da oluşan güç boşluğunun (power vacuum) doldurulması gerektiğidir. Çünkü her an bulunan Sovyet tehdidine yönelik sürekli olarak gelen raporlar, ABD'nin bu operasyonda aktif olarak rol oynamasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu konu daha detaylı olarak çalışmanın Ajax Operasyonu bölümünde ele alınacaktır. Truman sonrası dönemde Eisenhower'ın İran konusunda değişen

Bu çalışmada, istihbarat kuruluşlarının dış ülkelere müdahalelerinin, askeri darbelere doğrudan etkileri Ajax Operasyonu özelinde ele alınacaktır. Olayın daha net anlaşılabilmesi adına, Ajax Operasyonuna giden süreçte Musaddık Dönemi ele alınacaktır. Sonraki bölümde Ajax Operasyonu'nun nasıl gerçekleştiğinden bahsedilecektir. İstihbarat kuruluşlarının 20. yüzyılda bir askeri darbeyi nasıl doğrudan etkilediği incelenecektir.

### **Ajax Operasyonuna Giden Süreç ve Musaddık Dönemi**

Muhammed Musaddık, İran'ın 20. yüzyılda Batı'ya karşı başkaldırışının ve İran'ın tam bağımsızlığı adına mücadele veren isimlerin başında gelmektedir. Avrupa'da aldığı nitelikli hukuk eğitimi sonrasında İran'da önemli devlet görevlerinde bulunmuştur. Ancak 1925 yılında Kaçar Hanedanı'nı deviren, Pehlevi Hanedanı'nın kurucusu ve sonradan kendisini Şah ilan etmesine en etkili muhaliflerden olan Musaddık, tüm görevlerinden uzaklaştırılmıştır. İki savaş arası dönemde sürgün ve hapis hayatı yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda, Müttefik kuvvetler Rıza Şah'ın devrilmesine neden olduklarında ancak hapisten çıkmayı başarabilmiştir. Rıza Şah'ın yerine daha kolay kontrol altında tutulabilecek oğlu Muhammed Rıza Şah İran'ın başına getirilir. Hapis hayatı sonrası Musaddık yeniden siyasete döner ve Tahran Milletvekili olarak Meclise girmeyi başarır. Bu dönemde ülke yönetimi dış ülkelerin himayesi altındadır. İran, 20. yüzyıl ortalarına doğru herkesin kendi çıkar grubunu desteklediği parçalı bir yapıdan oluşmaktadır.<sup>5</sup> O dönemin başat güçlerinden İngiltere; Şah monarşisini, yerel aşiret gruplarını ve toprak sahibi seçkinlerin kendi aralarında kurdukları ittifakı desteklemektedir. SSCB; işçi hareketlerinin merkezi haline gelen Tudeh Partisi'ni desteklemektedir. ABD ise ordu içerisinde etkin olmaya çabalamaktadır. Bu parçalı mücadele, o dönemde İran'a yerelde olumsuz ve istikrarsız bir etki yaratmaktadır.<sup>6</sup> 20. yüzyılın ortalarında İran'da en önemli meselelerin başını petrol çekmektedir. İngilizlerin petrol devi olan İngiliz-İran Petrol Şirketi (AIOC) İran'daki petrol rafinerilerinin önemli kısmına sahiptir. Dünya'nın o dönemki en büyük üçüncü rezervi ve ikinci en fazla petrol ihraç eden ülkesi konumunda olan İran, kaynaklarıyla AIOC'un yıllık kârının dörtte üçünü

---

politikası için bkz. Bruce Riedel, "Ricochet: When a Covert Operation Goes Bad", *Studies in Intelligence*, C.62, S.4, Washington, D.C. 2012, s. 15.

<sup>5</sup> James F. Goode, *The United States and Iran: in the shadow of Musaddiq*, Springer, New York 2016, s. 46.

<sup>6</sup> Fariborz Mokhtari, "Iran's 1953 coup revisited: Internal dynamics versus external intrigue", *The Middle East Journal*, C.62, S.3, Washington, D.C. 2008, s. 457.

karşılacaktır. Ayrıca İngiliz donanmasının 20. yüzyıldaki petrol ihtiyacının yüzde seksenini de bu şirket karşılamaktadır. Bu durum İran'ın konumunu İngiltere adına vazgeçilmez bir yere taşımaktadır.<sup>7</sup> AIOC ile yapılan antlaşmalar sonrasında Şah'ın da İngilizlere yakın bir tavır sergilemesi ile güçlü bir iç muhalefet oluşmuştur. Musaddık ilk kez bu dönemde Milli Cephe hareketinin fiili lideri olarak ön plana çıkmıştır. Milli Cephe hareketi itibarıyla orta ve alt sınıfların desteğini almaktadır. İngilizlerin ve Şah'ın izlediği politikaların karşısında durmaktadır. Bu sebeple aldığı destek çok geniş bir tabana yayılmıştır. AIOC, bu hareketin çıkmasında ve yayılmasındaki en önemli etken olarak gösterilebilir. Petrolün millileştirilmesi hareketi adına ilk söylemler de bu tarihlerde çıkmaya başlamıştır. Ulema da Milli Cephe'yi desteklemiştir ve hareket daha da güçlenerek ilerlemeye devam etmiştir.<sup>8</sup> Milli Cephe temsilcileri dönemin diğer petrol çıkarıcı (Irak, Suudi Arabistan) ve ABD ile paylaşan ülkelerin yaptıkları antlaşmalardan etkilenerek yeni bir antlaşma umuduyla harekete geçmiştir.<sup>9</sup>

1950 yılında Parlamento Petrol Komisyonu, İran'daki petrolün millileştirilmesi adına adım atılmasının gerekliliği konusunda görüş bildirir. O dönemin İran Başbakanı Razmara, bu kararın yanlış olduğunu ve İran'ın petrol pazarında yer alabilmek için gerekli yeterliliğe ulaşmadığını düşünmektedir. İngilizler eninde sonunda antlaşma için masaya oturur lakin Razmara bir suikaste uğrar. Bu suikast Milli Cephe ve Ulema tarafından olumlu karşılanır ve Mart 1951'de meclise gelen petrolün millileştirilmesi tasarısı kabul edilir. Şah bu süreçte ilk başta Hüseyin Ala'yı başbakan olarak atar. Mecliste alınan kararın uygulanması adına Milli Cephe'nin desteğini alır fakat baskılar çok artınca istifa eder. Mecliste ve kamuoyunda yoğun destek gören bir isim olarak Musaddık, 30 Nisan 1951 günü başbakanlık koltuğuna oturur. İran'ı tam bağımsızlık adına bir yola sokacak ve Milli Cephe'nin güçlenmesine yarayacak bu hadise ile Musaddık'ın ilk dönemi başlamış olur. Musaddık göreve geldiğinde petrolün millileştirilmesi yasası meclisten

<sup>7</sup> Steve Marsh, "HMG, AIOC and the Anglo Iranian oil crisis: In defence of Anglo Iranian", *Diplomacy and Statecraft*, C.12, S.4, London 2001, s. 143.

<sup>8</sup> Bu konuyla ilgili ABD, 1953'te İran'da gerçekleşen darbede Ulema'nın rolünü tartışmalı olarak nitelendirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Yann Richard, "Ayatollah Kashani: Precursor of the Islamic Republic?", *Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution*, (Edit Nikki Keddie), Yale University Press, New Haven 1983, s.101.

<sup>9</sup> Theodore Cuyler Young, "Iran in continuing crisis", *Foreign Affairs*, C.40, S.2, New York 1962, s. 275.

geçmiştir.<sup>10</sup> Bu durum Ajax Operasyonuna giden sürecin de başlamasına neden olur.<sup>11</sup>

### Ajax Operasyonu

Petrolün millileştirilmesi adına ilk olarak Ulusal İran Petrol Şirketi (NIOC) kurularak AIOC ile görüşmelere başlanmıştır. Petrolün genel kontrolünün uzlaşısı yolu ile alınıp yeni kurulan milli şirkete devredilmesi planlanmaktadır. Musaddık, petrol yasası konusunda sert ve kesin bir politika izlemektedir. Geri adım atma ya da taviz verme imkânı yoktur. Milli Cephe'nin başında, 1951'de kazandığı seçimlerdeki kamuoyuna verdiği en önemli sözü -İran'ın milliyetçi duygularından da yararlanarak- İngiliz hakimiyetini ülkesinin üzerinden kaldırmaktır. Bu söz ile Musaddık seçimleri kazanır. ABD, Truman yönetiminin son zamanlarında uzlaşma adına devreye girerek Harriman'ı görevlendirir. İngilizler ile görüşmeler başlar fakat istenilen sonuçlar elde edilemez. Bunun nedeni İngiltere'de aynı İran'ın yaptığı gibi sert bir politika izliyor ve olmadık teklifler ile millileştirme yasasının tersine hareket ediyor olmasıdır. Uzlaşma sağlanamayınca, Musaddık'ın talimatıyla İngilizlerin yararlandığı petrol kuyuları ve boru hatları İran'ın milli şirketi NIOC'a devredilir. Aynı yıl ekim ayında İngilizler ülkeden tamamen çıkarılır. İngiltere ilk olarak açıktan tehditlere başlayarak bölgeye savaş gemisi gönderir, ekonomik olarak İran'a ambargo uygular ve konuyu Lahey Adalet Divanı'na götürür.<sup>12</sup>

Musaddık bu dönemde kendisini dünya kamuoyuna anlatma fırsatı yakalamak ister. Truman petrol açısından sağlanan imtiyazları kaybedeceğini düşünerek İran ve İngiltere arasında arabuluculuk rolüne soyunur. Musaddık büyük umutlar ile ABD'ye gider. Her ne kadar Ocak 1952'de TIME<sup>13</sup> tarafından yılın adamı seçilse de ABD'den beklediğini alamadan döner. Böylece Musaddık'ın hem ulusal hem de uluslararası alanda popülerliği artar.<sup>14</sup>

<sup>10</sup> Parviz Daneshvar, *Revolution in Iran*, Springer, New York 2016, s. 10.

<sup>11</sup> İngiltere, İran petrolünün millileşmesine üretim sürecindeki kontrolünün devamı halinde yeşil ışık yakar ancak Milli Cephe yönetimi bu durum karşısında taviz vermez. Musaddık iki ana amaç ile iktidara gelir. Bunlardan birincisi Petrol yasasını bir an önce yürürlüğe sokmak ve ekonomik olarak bir kalkınma yaratmaktır. Diğeri ise, Genel ve yerel seçimlere yönelik bir seçim yasasını oluşturmaktır. Musaddık'ın iktidara gelişi Şah'ın kontrolü altındaki birisini ataması değil, halkın ve meclisin geniş desteği ile başbakanlığa zorunluluktan getirilmiş bir isimdir. Ayrıca Milli Cephe hareketinin de başını çekmesi ve petrolün millileştirilmesi yasası bu görev için uygunluğunu İran kamuoyuna kanıtlayarak şansını yaratmıştır. Homa Katouzian *Musaddiq and the Struggle for Power in Iran*, I.B. Tauris, New York 2009, s. 113.

<sup>12</sup> James Bill- William Roger Louis, *Musaddiq, Iranian Nationalism, and Oil*, University of Texas Press, Austin 1988, s. 355.

<sup>13</sup> Dergi için bkz. <http://content.time.com/time/covers/0,16641,19520107,00.html> (02.07.2020)

<sup>14</sup> Ulusal olarak Musaddık'ın popülerliğinin arttığına göstergesi olarak Şah ile yaşadığı anlaşmazlıklar yüzünden Haziran 1952'de Musaddık görevinden istifa etti. Bu istifa sonrası halkta geniş çaplı tepkiler boy göstermiştir. Özellikle Tudeh Partisi de bu süreçte Musaddık'a destek olmuşlardır. Şah'ın kararsız

ABD'nin İran tutumu ise İngiltere'nin aksinedir. Bunun birkaç tane nedeni bulunmaktadır. Öncelikle Başkan Truman, Musaddık'a karşı bir hareketin Soğuk Savaş'ın ilerleyişi açısından tehdit oluşturabileceğini savunur. Truman, İran'ı karşılarına almanın onları SSCB'ye yaklaştırabileceğini ve bu durumun istenilmeyen bir durum olduğu konusunda ısrarcıdır. Truman, Musaddık ile antlaşma yoluna gitmek istemektedir. İngilizler ile derin tartışmalara girilmektedir.<sup>15</sup> İngilizler, İran'daki hareketin gerçekten milli olmadığı konusunda ısrarcıdır. Ancak ABD bu duruma ikna olmaz ve İran'ı SSCB'ye kaybetme korkusu ile kendi ılımlı politikalarını sürdürmeye devam eder.<sup>16</sup> 1952'de gerçekleşen olaylar hem içerde hem de dışarda İran adına bir dönüm noktasıdır. İçerde eli daha da güçlenen bir Musaddık yönetimi vardır. Dışarda ise bu güçlenmenin bedeli olarak rakipleri İngiltere ve ABD ile arası daha da açılır. Dış siyasette İngiltere ve ABD kulislerinde dolaşan fikirlere bakıldığında, Musaddık'ın orantısız güçlenmesinin önüne ancak bir askeri darbe ile geçilebileceği düşünülmektedir. İran'ın İngiltere ile olan diplomatik bağları Ekim 1952'de kopar ve İngiliz Elçilikleri kapatılır. ABD tarafında ise Truman yönetimi Musaddık'a özünde ortaklık içeren bir antlaşma teklif eder ve son kez Musaddık ile antlaşmayı dener. Ancak Musaddık bu teklifi de reddeder.<sup>17</sup> 20. yüzyılın ortalarında İran'ı reformları ile değiştirmeye çalışan bir lider ile karşısında İngiltere, ABD gibi başat güçler ve içerde de seçkin çıkar grupları, Şah gibi pek çok rakip vardır. Milli Cephe'nin süreç içerisinde çözülmeye başlaması İngiltere'nin İran'daki milliyetçiliğin kalıcı değil yapay bir konumda olduğu konusunda ABD karşısında elini güçlendirir.<sup>18</sup> İran'ın SSBC bloğuna yaklaşması ya da SSCB eliyle İran'da bir darbe yapılması konuları da ABD'nin İran hakkındaki düşüncelerini daha sert bir güç uygulama tarafında konumlandırır. Bu durum darbeye giden süreçte önemli bir etken olmuştur.<sup>19</sup>

---

tutumu yeni bir kriz doğurmuştur ve bu kriz onu geri adın atmaya itmiştir. Musaddık'ı tekrar Başbakanlığı getirmek zorunda kalmıştır. Musaddık kendi atadığı Savaş Bakanı'nın da bulunduğu daha güçlü bir kabine ile meclise tekrar gelmiştir. İran'da Musaddık'ın İkinci Dönemi olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Kamrouz Pirouz, "Iran's Oil Nationalization: Musaddiq at the United Nations and His Negotiations with George McGhee", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, C.21, S.1, Durham 2001, s. 110.

<sup>15</sup> Richard W. Cottam, *Iran and the United States: A cold war case study*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1989, s. 255.

<sup>16</sup> J.F. Goode, a.g.e., s. 125.

<sup>17</sup> Musaddık'ın indirildiği askeri darbe sonrasında ABD 1954 yılında Şah yönetimine aynı teklifte bulunacaktır ve bu teklif kabul edilecektir.

<sup>18</sup> J.F. Goode, a.g.e., s. 167.

<sup>19</sup> Clarment Skrine, "New trends in Iran", *Journal of the Royal Central Asian Society*, C.42, S.2, London 1955, s.100.



İngiltere darbe planı için İran'dan sınır dışı edilmesinden sonra çalışmalarına ağırlıklı olarak başlamıştır. Ancak İngiltere bölgede “istenmeyen kişi” (persona non grata) ilan edildiği için açıkça CIA desteğine ihtiyacı vardır. Ajax Operasyonu'nda CIA adına kilit rol oynayan isim Kermit Roosevelt, ABD'ye dönüşü sırasında Londra'ya uğrar ve bir dizi görüşme gerçekleştirir. Bu görüşmelerde yeni ABD Başkanı Eisenhower ve ekibinin politikalarının İran'da bir darbe organize etmek adına daha uygun olduğu konusunda görüş bildirir. İngiltere, İran'dan tamamen sınır dışı edilene kadar casusluk faaliyetleri konusuna önem vermiştir. İlgili olanlar arasında Norman Dar Derbyshire, Sam Falle ve Oxford'dan bir profesör olan Robin Zaehner vardır. Ayrıca güçlü bağlantılara sahip iş adamları olan Rashidian Kardeşler de Tahran'da ve sarayda faaliyetlerde bulunurlar. Gizli faaliyetler konusunda İngiltere yalnız değildir. Truman yönetimi sırasında 1948'den bu yana başkandan habersiz olarak CIA birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. CIA'in faaliyetleri arasında; Güneydeki yerli kabileler ile iş birliği, savaş olması halinde kaçış yolları tasarlamak, ülke içerisindeki Sovyet tehdidini yakından takip etmek ve en önemlisi propaganda amaçlı olarak “BEDAMN” kod adlı büyük ölçekli bir operasyonel faaliyetin yürütülmesi vardır. 1952 sonunda MI6 yaptığı darbe planını CIA'e sunar.<sup>20</sup>

ABD'de yapılan 1952 seçimlerinde Cumhuriyetçi Dwight Eisenhower'ın galip çıkması ile Musaddık anlayabileceğini umut ettiği bir liderin seçildiğini düşünür. Bunun nedeni Eisenhower ve ekibinin komünizme karşı olan katı duruşudur. Musaddık, komünizme karşı hiçbir eğilimi olmadığı için Eisenhower ile anlayabileceğini düşünür. Eisenhower'a, İran halkının temel ve doğal haklarını elde etmesi konusunda yardım etmesi adına bir mesaj bile gönderir. Eisenhower ise bu konu hakkında çalışma yapacaklarını bildirir. Eisenhower'ın karar alma mekanizmasında etkili olan isimlerden Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ve kardeşi CIA direktörü Allen Dulles görevlerine başladıktan sonra Musaddık ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Allen Dulles Musaddık yönetiminin komünizm yanlısı olup olmadığı konusunda şüpheleri duyar ve komünizm konusunda ne düşündüklerinin hala net olmadığı üzerinde durur.<sup>21</sup>

---

<sup>20</sup> Moyara de Moraes Ruehsen, “Operation ‘Ajax’ Revisited: Iran, 1953”, *Middle Eastern Studies*, C.29, S.3, London 1993, s. 474.

<sup>21</sup> Allen Dulles 'ın İran ile olan münasebeti CIA direktörlüğü görevinden de öncesine dayanmaktadır. 21 Kasım 1949 yılında Dış İlişkiler Komisyonu Allen Dulles ev sahipliğinde bir akşam yemeği düzenlenir. Bu yemekte seçkin isimler İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi ile tanıştırlar. Allen'ın da müvekkili olan yani OCI şirketi dünyadaki fakir ülkelere yatırım yaparak zenginleşmek ve buldukları ülkeleri de

Eisenhower göreve başlamadan önce yönetimde bulunacak idareciler, MI6 ile Musaddık hakkında birtakım görüşmeler gerçekleştirirler. MI6 adına görüşen eski Tahran şefi Christopher Montague Woodhouse isimli kişidir. Seçimlerden sonra Eisenhower yönetimini ikna edebilmek için Washington'a gelerek yeni bir kart oynar. Sunduğu raporda açıkça dile getirdiği şey, İran'da olması planlanan darbe İngiliz petrolerine el koyulduğu için değil, İran'ın Sovyet destekli bir darbe karşısında tamamen komünizme kaybedilmesi tehdidi yüzünden gerçekleştirilmesi gerektiğidir.<sup>22</sup> Bu durum İngiltere'nin ABD'yi bir kalkan olarak kullanması ve gerçekleşecek olası bir başarısızlığın sorumluluğunun ABD'nin üzerine kalması için iyi bir fırsattır. İngiltere'nin, Musaddık'a karşı olarak hevesli bir çalışmaya girişen ABD yönetimini İran'daki operasyonun saflarına çekme konusunda başarılı olduğu söylenebilir.

ABD İran büyükelçisi Loy W. Henderson uzun süredir planlanan kişisel iznini kullanarak ABD'ye gelir. 17 Haziran 1953 günü Ajax Operasyonu görüşülmek üzere bir toplantı gerçekleşir. Toplantıya katılanlar arasında Kermit Roosevelt, Walter Bedell Smith, Henry A. Byroade, Savunma Bakanı Charles Wilson, Allen Dulles ve Loy W. Henderson vardır. Dulles kardeşlerin fikri bellidir, İran'da bir darbe yapılmalıdır ve odada bu plana karşı çıkabilecek cesareti sergileyebilen olmaz.<sup>23</sup> Henderson'a göre planlama ve yöntem çok iyi değildir fakat sorunun çözümü için alternatif bir yol görememiştir. Kermit Roosevelt'e göre o gün toplantıda gerçekleşen şey

---

zenginleştirmek adına yola çıkarlar. ABD adına oluşan stratejik bir ödül olarak gözükten İran üzerinde çalışma yapma konusunda uzlaşmaya vardılar. Çeşitli projeler üzerine anlaşmaya vardılar ve anlaşmanın son hali için özel temsilci olarak Allen Dulles'ı görevlendirdiler. Bunun nedeni Allen küresel konularda iyi bir üne sahip ve ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Masası Şefliği yapmış olmasıdır. Allen, İran'a gitti ve 650 Milyon dolarlık bir anlaşma yaptı. Bu büyük bir zaferdi ve kendi çalıştığı avukatlık şirketi Sullivan & Cromwell için önemli fırsatları barındırıyordu. Allen ve ABD dış politika uzmanları Şah'ı bölgedeki ortakları olarak görmeye başladılar. Ancak iç siyasette İran huzursuzluklar yaşar ve Allen'in duyduğu isim hep aynıydı Muhammed Musaddık. Musaddık'ın başını çektiği Milli Cephe OCI'nin projelerine karşı olduklarını açıkça dile getiriyorlardı. Musaddık seçilmesiyle birlikte OCI'nin ve Allen'in önemli kazançlar beklediği proje tarihe karışır. Musaddık'ın Batılı seçkinlere karşı olan muhalefeti yüzünden Dulles kardeşlerin gözünde güvenilmez bir isim olarak anılır. 1952 seçimlerinden sonra Eisenhower yönetiminin karar almasının baskın unsurları olacak olan bu kardeşler, Musaddık'a darbe konusunda Eisenhower'a girdikleri ikna çabaları tesadüf değildir. Küresel olarak bir örtülü bir operasyon yapılacaksa bu isim Musaddık olmalıdır. Stephen Kinzer, *Dulles Kardeşler: John Foster Dulles, Allen Dulles ve Gizli Dünya Savaşları*, (çev. Arda Vardar), Profil Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 169.

<sup>22</sup> Christopher Montague Woodhouse'ın sonradan ortaya çıkan kaynaklara göre "İran'daki darbe için destek verin çünkü İngiliz çıkarları tehdit altında diyemezdim. Bu yüzden İran petrolerinin kurtarılmasını konusunda komünizm kartımı kullandım." demiştir. Bu konuyla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. M. D. M. Ruehsen, a.g.m., s. 467-486.

<sup>23</sup> Kermit Roosevelt, sonraki yıllarda yazdığı kitabında "Odadaki kişilerden özgür hissedebilen veya konuşma cesareti olan kişiler olsaydı. Neredeyse odadaki kişilerden yarısının bu teşebbüse ahlaki olarak karşı çıkacağına eminim" demiştir. Kermit Roosevelt'in kitabı için bkz. Kermit Roosevelt, *Countercoup, the Struggle for the Control of Iran*, McGraw-Hill Companies, New York 1979.

“*groupthink*”<sup>24</sup> önemli bir örneğidir.

Dulles Kardeşler özellikle 1953 yılında gerçekleşecek olan darbenin hazırlıkları için Başkan Eisenhower’ı ikna etmeye çabalarlar ve başarılı oldular. 1953 yılında Ajax Operasyonu için Tahran’daki CIA Merkezine yaklaşık bir milyon dolar maddi yardımda bulunulur. General Zahidi darbenin başında bulunacak kişi olarak belirlenir ve İran ordusu içerisinde darbeci kanadın güçlenmesi adına faaliyetler yürütülür. Ayrıca darbe yanlısı ordu mensuplarının kurdukları ve MI6’nın da yakın temasta olduğu Şah yanlısı bir yapılanma da mevcuttur. İran Ordusu içerisinde danışman olarak bulunan ABD’liler yakın temaslarını hep kritik noktalarla kurmaya gayret ederler. Dünya çapında uluslararası basında Musaddık’ın aleyhinde propaganda faaliyetleri yürütülür ve yıpratma adına her türlü adım atılır. Mecliste yapılan yanlış hamleler sonucu meclis feshedilir.<sup>25</sup> Karışıklıklar çok arttı ve darbe için uygun zemin hazırlanır. Musaddık’ın yaptığı hatalar süreci hızlandırır.<sup>26</sup> CIA görevlisi ve darbe adına titiz çalışmalar yürüten Kermit Roosevelt, Şah’ı Musaddık’ın azledilmesi adına ikna eder ve yayınlamak üzere bir ferman temin eder. Bunun sonucu olarak darbe adına tüm hazırlıklar tamamlanmış olur. 15 Ağustos 1953 gecesini önceden planlanandan ertelenmiş şekilde darbe için harekete geçilir. Ancak Musaddık’ın darbe konusunda hazırlıkları yerindedir ve darbe bastırılır. Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalır. Darbenin baş aktörü General Zahidi saklanır. Darbe yanlıları hemen vazgeçmezler ve tekrar bir darbe için yeniden harekete geçmeye çalışırlar. Para ve mevki karşılığında komutanlara yeni teklifler götürülerek darbeyi desteklemeleri istenir. Darbenin bastırılmasıyla Tudeh Partisi taraftarları sokağa dökülürler ve sokaklarda kargaşa hakimdir. Kraliyet adına olan tüm değerleri yıkıp Cumhuriyet isteyen Tudeh taraftarları Musaddık’ın kararıyla asker ve polis müdahaleleri ile bastırılır. Bu durum hem hükümetin Tudeh desteğini kaybetmesine hem de askerlerin tekrar sokağa inmesine neden olmuştur. Askerler bu fırsattan yararlanıp tekrar darbe için Başkanlık Konutu’nun etrafını sararlar ve Musaddık’ı teslim alırlar. Musaddık, Tudeh’e karşı başlattığı bu hareketle hükümetin yanında duran tek destekçisini de kaybetmiş olur. Ulema ve seçkin sınıfı sonra alt sınıfı ve en son da Tudeh’in desteğini

---

<sup>24</sup> Irving Janis, “*Groupthink*”, A First Look at Communication Theory, (Edit Em Griffin- Andrew Ledbetter- Glenn Sparks), McGraw-Hill Companies, New York 2008, s. 235.

<sup>25</sup> Theodore L. Leonhardt, *Desperate Measures: Truman, Eisenhower, and the Lead-up to Operation Ajax*, Duke University Press, Durham 2015, s.122.

<sup>26</sup> 1953'teki İran darbesiyle ilgili bkz. [https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130820\\_iran\\_cia](https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130820_iran_cia) (08.06.2020).

kaybeden Musaddık, 19 Ağustos 1953 darbesi (Ajax Operasyonu) ile indirilir. Şah yeniden yetkilerini devralır. Musaddık'ın o tarihe kadar gerçekleştirdiği reformların hepsi yürürlükten kaldırılır. 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar Şah'ın otoriter yönetimi başlar.<sup>27</sup> Musaddık'ın yaptığı onca şey planlı bir istihbarat operasyonu ve askeri darbe ile silinip gider. İran yeniden petrol antlaşması yapar ve Musaddık'ın karşı çıktığı tüm şartları kabul ederek yeniden dışa bağımlı hale gelir. İran'a büyük bir direniş ve tam bağımsızlık mirası bırakan Musaddık, 1979 İran İslam Devrimi dahil pek çok konuda öncü atılımlar yapmıştır. Darbe sonrasında Şah'ın attığı adımlarda, CIA ve MI6 gibi kurumların Şah'ı yönlendirdiği ve Şah'ın başat güçlerle doğrudan bağlantısı olduğu gün yüzüne çıkmıştır. Bu durum halk nezdinde Şah'a olan güvenin tamamen kaybolmasına yol açar. Şah artık sadece bir piyon olarak görülmektedir. Şah bu durum karşısında kendi yerini sağlam tutmak adına gittikçe artan bir otoriter yapı içerisine girmiştir. Darbe öncesi yoğun ABD hayranlığı yerini hayal kırıklığına bırakır. Şah ve Ordu meşruiyetini kaybetmeye başlar. Sertliğin artması ile seküler yapılar tasfiye edilir. Bunlar Milli Cephe ve Tudeh Partisi taraftarlarıdır. Yönetim kadroları tutuklanır. Şah'ın karşısında sadece İslamcılar kalır ve en güçlü muhalefeti Ayetullah Ruhullah Humeyni oluşturur. Musaddık'ın üstün çabalarıyla başlattığı reform ve yönetim hareketleri doğrudan bir istihbarat operasyonu ile saf dışı bırakılmıştır. Bu durum istihbarat kuruluşlarının yabancı ülkelerdeki iç işlerde ne kadar söz sahibi olabileceğinin göstergesidir.<sup>28</sup> İlerleyen yıllarda ABD'nin Ajax operasyonu konusunda doğrudan etkisi belgelenmiştir. Özellikle Dulles Kardeşlerin ve Eisenhower yönetiminin operasyon konusundaki girişimleri ortaya çıkmıştır.<sup>29</sup> Yine ortaya çıkan

---

<sup>27</sup> Musaddık'ın tek tek tüm grupların desteğini kaybetmesinin arkasında İran'a uygulanan ekonomik ambargolar ve bozulan refah düzeyi de vardır. Musaddık'ın reformları pek çok kişiye göre beklenileni verememiştir. Darbeye giden süreçteki dönüm noktalarından birisi de bu durumdur. Steve Marsh, "The United States, Iran and Operation 'Ajax': Inverting Interpretative Orthodoxy", *Middle Eastern Studies*, C.39, S.3, London 2003, s. 4.

<sup>28</sup> Jaechun Kim, "The First American Secret War: Assessing the Origins and Consequences of Operation AJAX in Iran", *International Area Studies Review*, C.9, S.1, Thousand Oaks 2006, s. 195.

<sup>29</sup> Eisenhower yönetiminin İran üzerindeki politikası ve CIA'in Ajax operasyonu üzerindeki doğrudan etkisi, ABD'nin Bilgi Edinme Yasası kapsamında açılan arşivlerdeki belgelerin tasnifi sonucu George Washington Üniversitesi öğrencileri tarafından ulaşılan bilgiler ve hazırlanan raporda ortaya çıkmaktadır. 19 Ağustos 2013 günü bu belgeler basına yansımıştır. İlgili çalışma ve basına yansıyan bilgiler için bkz. CIA Confirms Role in 1953 Iran Coup, [https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB435/\(02.07.2020\)](https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB435/(02.07.2020)).

CIA admits role in 1953 Iranian coup, <https://www.theguardian.com/world/2013/aug/19/cia-admits-role-1953-iranian-coup> (02.07.2020).

Ajax Operasyonu hakkında kronolojik bir değerlendirme için bkz. Key Events in the 1953 Coup, <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/041600iran-coup-timeline.html?mcubz=3> (02.07.2020).

belgelere ve yapılan çalışmalara göre<sup>30</sup> İran'da çok sayıda yerel kişi ile iş birliği ve onlardan sağlanan ekonomik destekler ile ABD Basra körfezindeki güç boşluğunun en önemli aktörü konumuna gelmiştir.<sup>31</sup>

---

Ortaya çıkan bir diğer belge ise 1986 yılında yazıldığında sansürlenmiş ve literatüre Wilber Raporu olarak geçen Donald N. Wilber'in anıdır. Ajax Operasyonu'nun mimarlarından birisi olarak anılan bu ismin anıları CIA'nin rolü konusunda açıklayıcı bir konumdur. Bu konuyla ilgili bkz. Donald Newton Wilber, (1986). *Adventures in the Middle East: Excursions and Incursions*. Darwin Press, Westerham 1986.

<sup>30</sup> Stanford Üniversitesi İran Çalışmaları Profesörü Abbas Milani yaptığı çalışmalar ile CIA'nin Ajax Operasyonu üzerindeki rolü dışında başka unsurlara da rastladı. Mesela, 1950'li yılların önde gelen dini ve siyasi lideri Ayetullah Ebu'l-Kasım el Kaşani'nin gerçek siyasi eğilimleri hakkında yeni detaylar bulunuyor. Kaşani, dini liderler sayesinde Millileşme adına bir kahraman olarak anılıyordu fakat Tudeh Partisi'nin güçlenmesinden korkuyordu ve Musaddık'ı sosyalizm karşısında yeterli güce sahip olarak görmüyorlardı. Ortaya çıkan belgeler ile Kaşani'nin Musaddık'a karşı bir duruşta olmakla kalmayıp darbeye giden süreçte ABD ile yakın ilişkiler içinde olduğunu ve hatta ABD'den finansal destek istediğini gösteriyor. Bu isteği daha öncesinde bilinmiyordu. Konuyla ilgili olarak bkz. Abbas Milani, *Eminent Persians: The Men and Women Who Made Modern Iran, 1941-1979, Volumes One and Two*, Syracuse University Press, New York 2008, s. 343.

<sup>31</sup> CIA'nin Ajax operasyonu üzerindeki doğrudan etkisi ve İran üzerindeki politikası için ayrıca bkz. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB435/> (02.07.2020).

### Sonuç

Petrol hakimiyetinin çok önem kazandığı 20. yüzyıl 'da petrol üzerinden istihbarat kurumları önemli operasyonlarda etkin rol oynamışlardır. İran'da Muhammet Musaddık'ın devrilmesine yol açan Ajax Operasyonu da tarihe geçen bu istihbarat faaliyetlerinden birisidir. Musaddık özellikle gerçekleştirmeye çalıştığı reformlar ile önemli bir kesimin desteğini kazanmıştır. Başat güçler ile iyi anlaşmaya çalışan Şah'a dahi karşı durabilmiş ve onu çaresiz bırakabilmiştir. Yönetimden istifası ve tekrar gelmesi bile bu baskıların eseridir. Musaddık, İran'ın petrolünün millileştirilmesi adına çok büyük adımlar atmıştır ve bu onun sonunu hazırlamıştır. İngiltere ve ABD' ye karşı başkaldırışı her ne kadar takdir edilse de iç ve dış etkiler ile kalıcı olmayı başaramaz. Ajax Operasyonu ile yönetimi elinden alınır. Ajax Operasyonu, Batı'nın petrolün kontrolü konusunda taviz vermek istememesinin ve istihbarat örgütlerinin bir ülkenin iç işlerine ne kadar müdahil olabileceğinin en açık örneklerinden biri olmuştur. Bir ülke kendi başına milli bir yapıya sahip olmak isterse Batı Emperyalizmi çıkarları buna karşı refleks geliştirir. Bu bakımdan özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nde istihbarat faaliyetlerinin maliyetsiz ve etkili bir silah olarak kullanılmasının en açık örneklerinden birisi Ajax Operasyonu'dur.

## Kaynaklar

BILL, J. A. ve LOUIS, W. R., *Musaddiq, Iranian nationalism, and oil*, University of Texas Press, Austin 1988.

COTTAM, R. W., *Iran and the United States: a cold war case study*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1989.

DANESHVAR, P., *Revolution in Iran*, Springer, New York 2016.

FOWLER, R., *More Than a Doctrine: The Eisenhower Era in the Middle East*, U of Nebraska Press, Nebraska 2018.

GOODE, J. F., *The United States and Iran: in the shadow of Musaddiq*, Springer, New York 2016.

<http://content.time.com/time/covers/0,16641,19520107,00.html> (02.07.2020).

<https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/041600iran-coup-timeline.html?mcubz=3> (02.07.2020).

<https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB435/> (02.07.2020).

[https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130820\\_iran\\_cia](https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130820_iran_cia) (08.06.2020).

<https://www.theguardian.com/world/2013/aug/19/cia-admits-role-1953-iranian-coup> (02.07.2020).

ISRAELI, O., "The Circuitous Nature of Operation Ajax", *Middle Eastern Studies*, C. 49, S. 2, London 2013, s. 246-262.

JANIS, I. L., "Groupthink", *A First Look at Communication Theory*, (Edit Em Griffin- Andrew Ledbetter- Glenn Sparks), McGraw-Hill Companies, New York 2008, s. 235-246.

KATOUZIAN, H., *Musaddiq and the Struggle for Power in Iran*, I.B. Tauris, New York 2009.

KIM, J., "The First American Secret War: Assessing the Origins and Consequences of Operation AJAX in Iran", *International Area Studies Review*, C.9, S.1, Thousand Oaks 2006 s. 195-216.

KINZER, S., *Dulles Kardeşler: John Foster Dulles, Allen Dulles ve Gizli Dünya Savaşları*, (çev. Arda Vardar), Profil Yayıncılık, İstanbul 2013.

LEONHARDT, T. L., *Desperate Measures: Truman, Eisenhower, and the Lead-up to Operation Ajax*, Duke University Press, Durham 2015.

MARSH, S., "HMG, AIOC and the Anglo-Iranian oil crisis: In defence of Anglo-Iranian", *Diplomacy and Statecraft*, C.12, S.4, London 2001, s.143-174.

MARSH, S., "The United States, Iran and Operation 'Ajax': Inverting Interpretative Orthodoxy", *Middle Eastern Studies*, C.39, S.3, London 2003, s. 1-38.

MCMURDO, T. L., "The United States, Britain, and the Hidden Justification of Operation TPAJAX", *Studies in Intelligence*, C.56, S.2, Washington, D.C. 2012, s. 15-26.

MILANI, A., *Eminent Persians: The Men and Women Who Made Modern Iran, 1941-1979, Volumes One and Two*, Syracuse University Press, New York 2008.

MOKHTARI, F., "Iran's 1953 coup revisited: Internal dynamics versus external intrigue", *The Middle East Journal*, C.62, S.3, Washington, D.C. 2008, s. 457-488.

PIROUZ, K., "Iran's Oil Nationalization: Musaddiq at the United Nations and His Negotiations with George McGhee" *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, C.21, S.1, Durham 2001, s. 110-117.

RICHARD, Y., "Ayatollah Kashani: Precursor of the Islamic Republic?", *Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution*, (Edit Nikki Keddie), Yale University Press, New Haven 1983.

RIEDEL, B., "Ricochet: When a Covert Operation Goes Bad" *Studies in Intelligence*, C.62, S.4, Washington, D.C. 2012, s. 15-20.

ROOSEVELT, K., *Countercoup, the Struggle for the Control of Iran*, McGraw-Hill Companies, New York 1979.

RUEHSEN, M. D. M., "Operation 'Ajax' Revisited: Iran, 1953", *Middle Eastern Studies*, C.29, S.3, London 1993, s. 467-486.

SKRINE, C., "New trends in Iran", *Journal of the Royal Central Asian Society*, C.42, S.2, London 1955, s.100-115.

WILBER, D. N. *Adventures in the Middle East: Excursions and Incursions*, Darwin Press, Westerham 1986.

YOUNG, T. C., "Iran in continuing crisis" *Foreign Affairs*, C.40, S.2, New York 1962, s. 275-292.